2. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19 (дата звернення: 04.06.2026).
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 04.06.2026).
4. Рагуліна К. А. Угода про асоціацію між Україною та ЄС як правова основа адаптації законодавства України до права Європейського Союзу. Право України. 2023. № 4, С. 45–58.
5. European Council. European Council conclusions on Ukraine candidate status, 23 June 2022. URL: https://www.consilium.europa.eu (дата звернення: 04.06.2026).

Пантелєєва Мірабєль Андріївна, *здобувачка вищої освіти ступеня бакалавра 2 курсу спеціальності «Право» Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*
Науковий керівник:
Тригубенко Галина Василівна, *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ ПРИМУСОВОЇ ЕВАКУАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ЗОН БОЙОВИХ ДІЙ

Повномасштабний збройний конфлікт в Україні загострив глибоку правову дилему: як забезпечити баланс між позитивними обов’язками держави щодо захисту життя особи та повагою до автономії сімейного життя.

Цей конфлікт лежить у суперечності між обов'язком держави рятувати життя дитини, що випливає зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), статті 3 Конвенції про права дитини, та правом батьків самостійно вирішувати долю сім'ї, гарантованим статтею 8 ЄКПЛ.

Відмова батьків від добровільної евакуації з зони ведення бойових дій зумовлює необхідність застосування державою примусових заходів, що становить втручання у право на повагу до сімейного життя.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці виробив чіткий алгоритм оцінки правомірності такого втручання. Будь-яке обмеження прав, гарантованих статтею 8 ЄКПЛ, має відповідати трискладовому тесту: здійснюватися згідно із законом, переслідувати легітимну мету та бути

необхідним у демократичному суспільстві, тобто пропорційним цілям захисту прав інших осіб [1, с. 47-50]. Оскільки захист життя дитини є найвищим пріоритетом і визначає її найкращі інтереси, правоохоронні та соціальні органи мають право обмежувати батьківську автономію, коли поведінка батьків створює реальну та негайну загрозу для дитини.

Практика ЄСПЛ демонструє, що концепція «найкращих інтересів дитини» є частиною статті 8 ЄКПЛ, і за певних обставин може переважати права батьків. У класичній справі «Югансен проти Норвегії» (Johansen v. Norway, заява № 17383/90, рішення від 7 серпня 1996 року) Суд наголосив, що хоча спільне проживання батьків та дітей є фундаментальним елементом сімейного життя, держава має право на тимчасове вилучення дитини з-під опіки батьків у разі виникнення загрози її добробуту [2]. Водночас Суд підкреслив, що тимчасові заходи захисту мають суттєво відрізнятися від постійних рішень (таких як позбавлення батьківських прав або усиновлення без згоди), і державні органи зобов'язані діяти з метою якнайшвидшого возз'єднання родини [3].

У справі «Р. К. та А. К. проти Сполученого Королівства» (R.K. and A.K. v. the United Kingdom, заява № 38000/05, рішення від 30 вересня 2008 року) ЄСПЛ дійшов висновку, що заходи з вилучення дитини не порушують статтю 8 ЄКПЛ, якщо національні органи керувалися об'єктивними та достатніми причинами для захисту дитини, а батькам було надано належні процесуальні гарантії для висловлення своєї позиції [4]. На противагу цьому, рішення у справі «Олссон проти Швеції (№ 1)» (Olsson v. Sweden (no. 1), заява № 10465/83, рішення від 24 березня 1988 року) застерігає держави від свавілля під час реалізації законних рішень. Навіть якщо саме вилучення дитини є виправданим, спосіб його реалізації не повинен створювати штучних перешкод для контактів між членами сім'ї чи унеможливлювати їхнє майбутнє об'єднання [5].

Додатковим аспектом є практика ЄСПЛ щодо позитивних зобов'язань держави у сфері захисту від екологічних та інших техногенних чи природних загроз, яка за аналогією застосовується до ситуацій збройного конфлікту. Так, у кліматичних спорах, зокрема у справі «Дуарте Агостінью та інші проти Португалії та 32 інших держав» (Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States, заява № 56051/20, рішення від 9 квітня 2024 року), заявники апелювали до статей 2 та 8 ЄКПЛ, стверджуючи, що бездіяльність держав перед обличчям смертельної загрози порушує їхнє право на життя та приватне життя [6].

У прецедентній практиці, зокрема у справі «Держава Нідерланди проти фонду Urgenda» (State of the Netherlands v. Stichting Urgenda, справа № 19/00135, рішення Верховного Суду Нідерландів від 20 грудня 2019 року), суди посилаючись на прецедентну практику ЄСПЛ, підтвердили наявність позитивних зобов'язань держави вживати превентивних заходів для захисту громадян від реальних загроз [7]. У контексті війни залишення дитини під артилерійськими обстрілами є аналогічною безпосередньою загрозою життю, що вимагає від держави активних дій, спрямованих на невідкладне вивезення дітей

з небезпечних територій. При цьому важливим є розрізнення легітимного превентивного втручання та свавільного виселення. У справі «Акдівар та інші проти Туреччини» (Akdivar and Others v. Turkey, заява № 21893/93, рішення від 16 вересня 1996 року) ЄСПЛ констатував порушення статті 8 ЄКПЛ через примусову евакуацію селища військовими без забезпечення альтернативного житла та без дотримання процедурних гарантій, що підкреслює необхідність суворого юридичного контролю за будь-яким примусовим переміщенням цивільних осіб навіть у зоні конфлікту [8].

З початком повномасштабного збройного конфлікту національне законодавство України пройшло кілька етапів трансформації з метою адаптації до критичних безпекових викликів. Згідно з офіційними даними платформи «Діти війни», станом на 9 червня 2026 року внаслідок збройної агресії Російської Федерації загинуло 708 дітей, 2556 було поранено, а 2339 вважалися зниклими безвісти [9]. Ці трагічні показники зумовили необхідність створення дієвого механізму захисту дітей, які перебувають у зонах ведення активних бойових дій.

Початково обов'язкова евакуація здійснювалася переважно за згодою громадян, що створювало правовий вакуум у випадках, коли батьки свідомо залишали дітей під обстрілами. Кабінетом Міністрів України було прийнято низку підзаконних актів для врегулювання цього питання:

Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841 регулювала загальні організаційні аспекти евакуації окремих категорій [10].

Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2023 року № 209 внесла зміни до Порядку проведення евакуації, затвердженого Постановою КМУ від 30 жовтня 2013 року № 841, та Постанови КМУ від 29 липня 2022 року “Про утворення Координаційного штабу з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення“ [11].

Запроваджений у 2023 році механізм передбачав, що обов’язкова евакуація у примусовий спосіб дітей здійснюється виключно за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника. Відмова батьків від супроводження дитини до безпечних районів не допускалася [9]. При цьому батьки підписували оновлену форму відмови від обов'язкової евакуації (Додаток 2 до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій від 30 жовтня 2013 року № 841), якою їх офіційно попереджали про адміністративну відповідальність за статтею 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення (невиконання обов'язків щодо виховання дітей) [12] та кримінальну відповідальність за статтею 166 Кримінального кодексу України (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною) [13].

У 2026 році відбулася суттєва зміна законодавчого підходу. Президент України 10 лютого 2026 року підписав Закон № 4779-IX “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань проведення евакуації, розміщення та життєзабезпечення евакуйованого населення, забезпечення захисту дітей, які перебувають у населених пунктах, розташованих

на територіях активних та можливих воєнних (бойових) дій" який дозволив поліції та військовим адміністраціям здійснювати евакуацію дітей із зон активних бойових дій навіть у разі категоричної відмови батьків та без їхнього супроводу [14].

Цей нормативно-правовий акт змінив частину шосту статті 33 Кодексу цивільного захисту України, встановивши, що обов'язкова евакуація може бути загальною і частковою для окремих категорій населення, зокрема дітей.

Правозахисні організації, зі свого боку, звертають увагу на низку системних ризиків, які виникають у зв'язку із практичним зазначених законодавчих змін. Примусова евакуація дітей без супроводу батьків є надзвичайно травматичним заходом, який потребує жорстких запобіжників та детальних стандартів реалізації [15].

Оскільки Закон № 4779-IX передбачає, що у разі відмови батьків евакуація дитини проводиться примусово без їхнього супроводу, це створює високий ризик інституціоналізації дітей через критичний брак сімейних форм виховання (патронатних сімей, прийомних родин) у приймаючих громадах. Замість влаштування в сім'ї діти часто потрапляють до інтернатних закладів, що суперечить державній політиці деінституціоналізації та може призвести до довгострокових психологічних наслідків [16].

Крім того, залучення працівників Національної поліції, які мають право застосовувати заходи примусу (фізичний вплив, кайданки, спецзасоби) під час евакуації, за відсутності чітких процедурних рамок несе загрозу нанесення дітям важкої психологічної травми безпосередньо під час вилучення [16].

Евакуація не може обмежуватися лише вивезенням дітей з небезпечних територій, держава зобов'язана забезпечити умови для їхньої подальшої інтеграції та спільного проживання з батьками у безпечних районах [16]. Згідно з оновленими нормами Постанови КМУ № 841 "Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій" від 22 травня 2026 року, транзитні центри та приймальні пункти мають відповідати мінімальним вимогам для забезпечення базових потреб евакуйованих осіб [10].

Якщо держава обмежує права батьків на проживання з дітьми та вимагає від них підтвердити наявність безпечного житла для повернення дитини протягом 6 місяців, вона зобов'язана реально надати їм можливість отримати таке житло. За відсутності соціального житла норми про позбавлення батьківських прав через незабезпечення безпечних умов проживання набувають дискримінаційного характеру та порушують статтю 8 ЄКПЛ [15].

Для мінімізації ризиків порушення прав людини та створення збалансованого механізму захисту дітей у зонах збройного конфлікту доцільно впровадити такі заходи:

1) встановлення процесуальних гарантій для батьків: на рівні закону необхідно встановити право батьків на безоплатну вторинну правничу допомогу у справах про повернення дітей, звільнити їх від сплати судового збору та

передбачити скорочені терміни розгляду таких справ судами з метою уникнення тривалого безпідставного розлучення родини;

2) розробка детальних протоколів для правоохоронців: необхідно чітко регламентувати дії працівників поліції під час примусової евакуації, повністю виключивши або суворо обмеживши можливість застосування фізичної сили чи спецзасобів у присутності дітей, а також розробити чіткий механізм видачі спеціальних перепусток для доступу батьків до зон обов'язкової евакуації з метою возз'єднання з дітьми;

3)пріоритет сімейного влаштування: повністю виключити практику направлення евакуйованих без супроводу дітей до інтернатних закладів. Держава має забезпечити першочергове влаштування таких дітей до патронатних або прийомних родин у безпечних областях, а також створити єдиний державний реєстр для моніторингу їх перебування;

4)синхронізація евакуації з житловою політикою: механізм примусової евакуації дітей має бути нерозривно пов'язаний із наданням батькам тимчасового або соціального житла в приймаючих громадах, що дозволить усунути першопричину відмови родин виїжджати з небезпечних зон.

Дотримання цих рекомендацій дозволить зберегти баланс між безумовним пріоритетом збереження життя дитини та захистом родинних зв'язків від свавільного і непропорційного державного втручання.

Список використаних джерел:

1. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві : посіб. для тренерів. Київ, 2016. С. 47–50.
2. Справа «Йогансен проти Норвегії» (заява № 17383/90) : рішення Європейського суду з прав людини від 07 серп. 1996 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58059.
3. Контакт з дітьми під опікою: прецедентна практика Європейського суду з прав людини (Contact with Children in Care: Case Law of the European Court of Human Rights) : інформ. бюлетень / Проєкт IDEA, Університетський коледж Корка. Корк : Університетський коледж Корка, 2018. URL: https://www.ucc.ie/en/media/research/ideachildrights/Contact-with-children-in-care.pdf.
4. Справа «Р.К. та А.К. проти Сполученого Королівства» (заява № 380/06) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 верес. 2008 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88585.
5. Справа «Олссон проти Швеції (№ 1)» (заява № 10465/83) : рішення Європейського суду з прав людини від 24 берез. 1988 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57548.
7. Справа «Дуарте Агостінью та інші проти Португалії та 32 інших держав» (заява № 39371/20) : рішення Європейського суду з прав людини від 09 квіт. 2024 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261.

8. Справа «Фонд Urgenda проти Держави Нідерланди» (заява № 19/00135) : рішення Верховного Суду Нідерландів від 20 груд. 2019 р. URL: https://www.climatecasechart.com/document/urgenda-foundation-v-state-of-the-netherlands_3297.
9. Справа «Акдівар та інші проти Туреччини» (заява № 21893/93) : рішення Великої Палати Європейського суду з прав людини від 16 верес. 1996 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58062.
10. Примусова евакуація дітей: як працює на практиці та навіщо потрібна? Юридична газета : всеукр. проф.-юрид. вид. (електронна версія). URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/primusova-evakuaciya-ditey-yak-pracyue-na-praktici-ta-navishcho-potribna.htm.
11. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовт. 2013 р. № 841. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-п.
12. Про внесення змін до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 07 берез. 2023 р. № 209. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-п.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав дітей під час здійснення примусової евакуації в умовах правового режиму воєнного стану : Закон України від 10 лют. 2026 р. № 4779-IX. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55504.
16. Правозахисні організації закликають Президента ветувати закон про примусову евакуацію. Центр прав людини ZMINA : офіційний сайт. URL: https://zmina.ua/statements/pravozahysni-organizacziyi-zaklykayut-prezydenta-vetuvaty-zakon-pro-prymusovu-evakuacziyu.
17. Таранець Я. «Евакуація має відбуватись, але вона має бути чітко регламентована»: ризики нового закону про обов’язкову евакуацію роз’яснює адвокаційник БФ «Схід SOS». Благодійний фонд «Схід SOS» : офіційний сайт. URL: https://east-sos.org/publications/evakuacziya-maye-vidbuvatys-ale-vona-maye-buty-chitko-reglamentovana-ryzyky-novogo-zakonu-pro-obovyazkovu-evakuacziyu-rozyasnyuye-advokaczijnyk-bf-shid-sos.